

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: De moderne democratie: Geschiedenis van een politieke theorie
Kersbergen, K. van

Citation

Kersbergen, K. van. (1996). Boekbespreking van: De moderne democratie: Geschiedenis van een politieke theorie. *Acta Politica*, 31: 1996(1), 94-97. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450383>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450383>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

honor of money by Jeremy Waldron who among other things argues that the only thing wrong with bribing judges is that this might lead to wrong decisions in the court room.

I have read this book with great pleasure.

M.J. Trappenburg

Meindert Fennema, **De moderne democratie: Geschiedenis van een politieke theorie**. Het Spinhuis, Amsterdam 1995.

De moderne democratie is een helder gecomponeerd, veelomvattend en toch beknopt leerboek dat een overzicht biedt van de ontwikkeling van democratietheorieën van de achttiende eeuw tot en met de Tweede Wereldoorlog. Het bevat bovendien een epiloog, waarin de actualiteit van democratietheorieën geïllustreerd wordt aan de hand van de opvattingen van Provo en van de 'Schumpeteriaan' Ed van Thijn.

In oorsprong was dit boek een syllabus ten behoeve van het onderwijs in de geschiedenis van de politieke theorie, waarin klassieke tekstfragmenten gebundeld waren en de auteur verbindende passages schreef. In de loop der tijd groeiden de kanttekeningen uit tot de hoofdtekst en werden de fragmenten van de klassieke teksten het illustratiemateriaal. Inmiddels ligt er dan dit kloeke tekstboek, waarmee Fennema zijn studenten een groot plezier heeft gedaan en dat ook voor de meer geïnformeerde lezer boeiende en soms controversiële gezichtspunten bevat.

Een van de sterke kanten van het boek betreft de voornamelijk historische in plaats van thematische invalshoek. Dat ligt wellicht voor de hand voor een boek dat een inleiding in de [geschiedenis] van de democratietheorie wil zijn, maar soms verdient zelfs het voor de hand liggende toelichting. Het uitgangspunt van het boek is namelijk dat het verloop van het denken over democratie dient te worden gekoppeld aan revolutionaire ontwikkelingen. Revoluties staan centraal zowel bij de vorming van democratietheorieën als bij de verwoording van de kritiek op het democratisch gedachtengoed. Deze historische contextualisering, zo probeert Fennema te laten zien, is onontbeerlijk voor een goed begrip van het verloop van het politiek-filosofisch debat over democratie.

Drie democratische revoluties aan het einde van de achttiende eeuw vormen het beginpunt van Fennema's exposé (hoofdstuk 2): de Amerikaanse revolutie als kristallisatiepunt van het liberale vrijheidsideaal, het recht op nationale onafhankelijkheid en de staatkundige als ook democratische theorie van de 'checks and balances'; de Franse revolutie met haar pretentie van universalisme en nadruk op politieke gelijkheid (rechten van de mens); en de Haïtiaanse revolutie (1791-1804), die volgens Fennema het gemankeerde universalisme van de Franse revolutie een stap verder voerde door raciale gelijkheid als grondrecht toe te voegen.

Het benadrukken van het belang van de Haïtiaanse revolutie voor de ontwikkeling van de politieke theorie verraadt een originele benaderingswijze, maar is – zoals

Fennema terdege beseft – niet onomstreden. De betekenis voor de democratietheorie van de revolutie van Haïti, die begon als een opstand van slaven maar steeds meer in het teken kwam te staan van de universele eisen van de Franse revolutie, is door historici onderschat, een nalatigheid die Fennema wenst te corrigeren.

Op basis van welke argumenten wordt de noodzaak tot een dergelijke revisie nu onderbouwd? Deze vraag is relevant, zeker als men bedenkt dat de Haïtiaanse revolutie niet tot een democratische regeringsvorm leidde en haar effect op de democratietheorie niet evident is. Volgens Fennema was de Haïtiaanse revolutie de eerste die het universalisme van de democratische beweging kenschetste. De slavenopstand en zijn vervolg demonstreerde het volle revolutionaire potentieel van het democratisch idee omdat zij tot uitdrukking bracht dat democratie en raciale ongelijkheid onverenigbaar zijn. 'De afschaffing van de slavernij was daarom een onvermijdelijke uitkomst van de overwinning van de democratische ideologie. In de strijd voor emancipatie zou gedurende de gehele 19e eeuw de Haïtiaanse Revolutie een referentiekader blijven voor zwart en blank in Amerika' (p. 68).

Fennema laat zien dat de drie revoluties aan het einde van de achttiende eeuw 'het moderne democratische vocabulaire' vestigden, dat bestaat uit de vanzelfsprekendheid van individuele vrijheid, de koppeling van soevereiniteit en nationale zelfstandigheid, de notie van democratie als goede regeringsvorm, het vertrouwen in de wetenschap als motor van de vooruitgang, en het geloof in de staat als regisseur van maatschappelijke en politieke ontplooiing.

Het derde hoofdstuk behandelt de reactie op de Franse revolutie en biedt een helder overzicht van de denkbeelden van Burke, Saint-Simon, Hegel en De Tocqueville. Deze denkers tekenden protest aan tegen onderdelen van de democratische revoluties en wezen onder meer op de onmogelijkheid en gevaren van gelijkheid, het belang van traditie, het probleem van organisatie en op de problematische politiek-filosofische onderbouwing van het principe van volkssoevereiniteit. Opvallend is dat Fennema hier sterk de nadruk legt op het eurocentrisme en racisme van politieke denkers. Zo stelt hij dat Saint-Simon de grondlegger is van het wetenschappelijk racisme en dat Hegels geschiedtheorie racistisch is (p. 103). Een uitzondering maakt hij voor De Tocqueville die voorstander was van de afschaffing van de slavernij in de Verenigde Staten, maar overigens pessimistisch was over de verhouding tussen zwart en blank.

Het vierde hoofdstuk is gewijd aan de ontwikkeling van het Engelse liberalisme in de negentiende eeuw aan de hand van de denkbeelden van James en John Stuart Mill. Het Engelse liberalisme verving de juridisch-normatieve grondslag van het democratisch denken geleidelijk door een empirisch-analytisch uitgangspunt en benadrukte de cruciale rol van de democratische parlementaire controle op regeringsmacht. Voorts introduceerde met name John Stuart Mill het idee dat een – op participatie stoelende – representatieve democratische regeringsvorm de beste garantie bood voor maatschappelijke vooruitgang en stelde hij dat democratie niet slechts een instrument is ter voorkoming van machtsmisbruik, maar vooral beschouwd moet worden als een doel op zich, waar zowel de samenleving als de individuele burgers beter van worden. Het Engelse liberalisme van de vroege negentiende eeuw verde-

digde, ontwikkelde en transformeerde zo de democratietheorie op het moment dat in continentaal Europa de anti-democratische reactie hoogtij vierde.

Het verband tussen revolutie (in het bijzonder de industriële revolutie en de revolutie van 1848) en de politieke theorie van Marx en Engels staat centraal in het vijfde hoofdstuk. Fennema legt hier op heldere wijze uit hoe het idee van economische gelijkheid als voorwaarde voor politieke democratie toegevoegd werd aan de democratietheorie. Tegelijkertijd laat hij zien dat Marx niet in staat was een zelfstandige en eenduidige democratietheorie te ontwikkelen, omdat enerzijds de politieke democratie begrepen werd als stap in de richting van de sociale democratie, maar anderzijds de politieke democratie gezien werd als bedrieglijk masker voor economische ongelijkheid.

In hoofdstuk 6 bestrijkt Fennema het terrein van de partijdemocratie. Dit hoofdstuk heeft een zekere actualiteitswaarde vanwege het huidige debat over de veranderende rol en betekenis van politieke partijen in de huidige democratie. Waar de teloorgang van de partij nu gezien wordt als een mogelijk gevaar voor de democratie, was het oorspronkelijk de opkomst van politieke partijen die als democratisch risico werd beschouwd. Achtereenvolgens komen in dit hoofdstuk de Engelse en de Amerikaanse traditie aan de orde en wordt er een helder overzicht gepresenteerd van het debat tussen de Federalisten en de democratisch-republikeinen, de Amerikaanse 'political machine' en het 'spoils system', de opkomst van de sociaal-democratische partijen en zelfs het politieke denken van Abraham Kuyper. Fennema laat zien welke bezwaren er bestonden tegen politieke partijen, dat de acceptatie van politieke partijen in de democratische praktijk is ontstaan en niet in de theorie en dat de politieke waardering van partijen direct samenhangt met de beoordeling van welke soort belang een partij verdedigt: het deelbelang, een specifieke versie van het algemeen belang of een verondersteld toekomstig algemeen belang. Het achtste hoofdstuk pikt deze draad weer op en is geheel gewijd aan de kritiek op de massapartij, waarbij systematisch het werk van Michels, Spengler en Schumpeter behandeld wordt. Het verbindende element in de kritiek van deze auteurs is hun cultuurpessimisme en het idee dat hoogdravende democratische ideeën in de praktijk niet werken. Volgens Fennema bleef alleen Schumpeter vasthouden aan de democratie, niet als ideaal, maar louter als de minst slechte regeringsvorm.

De Russische revolutie is de context voor het zevende hoofdstuk over de democratietheorie van het communisme. Het is voor een groot deel een verhandeling over de partijopvatting van Lenin. Middels een wetenswaardige vergelijking met Max Webers opvatting over de staatsbureaucratie en het gedachtengoed van de Nederlandse anarchist Anton Constandse, verdedigt Fennema de stelling dat Lenins naïef te noemen opvatting van democratie (dat wil zeggen de regeringsvorm die na de revolutie vorm zou moeten krijgen) feitelijk nauw verwant was aan het anarchisme. De opmerkelijke conclusie luidt: 'Een van de oorzaken van het ontstaan van het communistische politieke systeem was de combinatie van deze "naïeve", bijna anarchistische democratietheorie en het voortbestaan van de communistische partij gebaseerd op een ijzeren discipline en een centralistische organisatie. De arbeiders- en boerenafgevaardigden in de sovjets hadden tegen de beroepspolitici geen verweer.

Het monopolie van de CPSU maakte het radenstelsel, dat formeel een zeer democratische structuur had, tot een farce' (p. 230).

Het negende hoofdstuk bevat een thematisch geordende samenvatting. Opvallend is dat hier de Haïtiaanse revolutie nog wel een keer genoemd wordt, maar verder nauwelijks een rol blijkt te hebben gespeeld in Fennema's uiteenzetting over de ontwikkeling van de democratietheorie. Het is jammer dat Fennema zijn op zich prikkelende stelling over de onderschatting van het effect van deze revolutie niet overtuigender heeft weten in te bedden in zijn overzicht. Het is beslist niet uitgesloten dat Fennema een belangrijke omissie in de bestaande literatuur op het spoor was, maar het overzicht maakt niet voldoende aannemelijk waar, hoe en in hoeverre de Haïtiaanse revolutie nu precies gevolgen heeft gehad voor de democratietheorie. Overigens lijkt deze kwestie hem wel sensibel te hebben gemaakt voor de vraag in hoeverre de democratietheorie bij de oplossing van het probleem 'wie maken deel uit van het volk?' aandacht heeft besteed aan het probleem van raciale ongelijkheid. Dat is een verdienste van dit boek.

De epiloog is een korte schets van de Amsterdamse discussie tussen 'neo-anarchisten' in de persoon van Provo Roel van Duyn en de 'neo-Schumpeterianen', belichaamd door Ed van Thijn. Beide 'theoretici' deelden de kritiek op de pacificatiedemocratie en de confrontatie tussen het anarchistische wijkradenmodel van Van Duyn en het Schumpeteriaanse marktmodel van de democratie van Van Thijn bracht volgens Fennema een variant voort van de participatiedemocratie. Van Thijn filosofeerde over een kwestie die door Provo was gepolitiseerd en waarover de klassieke denkers niets of niet veel te melden hadden: het probleem dat burgers zich verzetten tegen de besluiten van een democratisch gekozen regering. Daarmee sluit dit boek af met een actueel thema en doet Fennema recht aan de in de inleiding geponeerde stelling dat de kennis van de geschiedenis van de moderne democratietheorie van belang is voor het begrijpen van actuele vraagstukken.

Tot slot: de vormgeving van dit studieboek, in het bijzonder de ruime marges die het studenten mogelijk maakt naar hartelust aantekeningen te maken, het trefwoordenregister en het namenregister zijn praktisch. Bovendien treft men na elk hoofdstuk suggesties aan om verder te lezen, alsmede gerichte vragen die de student helpen de stof kritisch te verwerken. Kortom, *De moderne democratie* is een leesbaar boek dat zeer geschikt is voor het onderwijs.

Kees van Kersbergen

E. Oppenhuis, **Voting behaviour in Europe: a comparative analysis of electoral participation and party choice**. Het Spinhuis, Amsterdam 1995.

Why do people vote and why do they vote for a specific party? These questions are among the most frequently studied topics in political science. Oppenhuis attempts to answer them for the European elections of 1989. By studying voting behaviour in